

Тарас Васильович СТАХОВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ЖЕРТВА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ:
ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

У статті проаналізовано основні характеристики особи жертви кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність». Встановлено що для неповнолітніх, які стали жертвами втягнення у протиправну діяльність, характерними є незадовільний рівень виховання, відсутність батьківського контролю, низький рівень правової свідомості, акцентуації характеру, психічні відхилення, які не виключають осудності, негативний вплив найближчого оточення, наявність попереднього протиправного досвіду, вторинна віктимізація, залежність від алкоголю або наркотичних засобів чи психотропних речовин.

Виявлено ряд морально-психологічних якостей жертв втягнення у протиправну діяльність, які у найбільшій мірі визначають характер взаємовідносин з особою кримінального правопорушника. Акцентовано увагу на тому, що проблема насильства щодо неповнолітніх, так само як і втягнення їх у кримінальні практики, особливо загострюється в умовах збройного конфлікту, а проживання їх у прифронтових та окупованих територіях сприяє активізації кримінальної активності щодо них.

Ключові слова: *жертва, віктимність, неповнолітній, дитина, кримінальне правопорушення, втягнення у протиправну діяльність, протидія злочинності, моральність, дискримінація, збройний конфлікт, війна, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Захист неповнолітніх які стали жертвами кримінальних правопорушень, є одним із пріоритетних напрямків діяльності держави. Конституція України проголошує, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом¹. Зокрема, Кримінальним кодексом України (далі КК України) забезпечується охорона дітей від різного виду посягань і експлуатації та захист неповнолітніх від втягнення їх у протиправну діяльність². Відповідно ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від: усіх форм домашнього насильства та інших

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або інших законних представників дитини; **втягнення** у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, **втягнення** до азартних ігор тощо¹.

Проблема насильства щодо неповнолітніх, так само як і втягнення їх у кримінальні практики, особливо загострилась в умовах збройного конфлікту. Активізація кримінальної активності, втягнення неповнолітніх у нові форми протиправної діяльності суттєво підвищує соціальну та суспільну небезпечність цього явища.

Суттєвий внесок у розробку цієї проблематики було здійснено у наукових працях таких вчених як І. О. Бандурка, Н. О. Веселовська, С. Ф. Денисов, О. М. Ситник, І. О. Топольскова, І. В. Однолько, І. М. Охріменко, О. С. Стеблинська, Г. Л. Шведова, Н. С. Юзікова та інших, які досліджували місце та роль неповнолітніх жертв у механізмі кримінально протиправної поведінки, однак це питання не втрачає своєї актуальності, що і обумовлює необхідність поглибленого його вивчення.

Метою статті є надання кримінологічної характеристики особи жертви – неповнолітнього, якого було втягнуто у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми як основи виявлення особливостей взаємодії з особою кримінального правопорушника.

Виклад основного матеріалу. Віктимологічна характеристика жертв (потерпілих) від злочинних посягань є предметом вивчення кримінологічної віктимології, в рамках якої жертв досліджують як на соціальному (статистичному), так і на індивідуальному (фізичному) рівнях. А саме згідно з їх класифікаційними диференційованими ознаками і властивостями віктимності певних груп ризику; соціальні та особистісні (об'єктивні і суб'єктивні) причини й умови, які сприяють становленню потерпілих; їх роль у генезисі й механізмі злочину; особистісно-ситуаційна природа взаємодії злочинця і жертви під час вчинення злочину (віктимологічна ситуація); комплекс запобіжних (профілактичних) заходів, спрямованих на потерпілого та потенційну жертву на різних соціальних, у тому числі на індивідуальному (фізичному), рівнях; шляхи, засоби та способи захисту і відшкодування збитків, заподіяних потерпілому (жертві) внаслідок злочинного посягання².

Визначення та дослідження неповнолітньої/малолітньої жертви кримінального правопорушення як віктимоактивної, віктимо-провокуючої сторони в рамках того чи іншого протиправного діяння досліджується в

¹ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

² Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Василевич В.В. Кримінологічна віктимологія : посібник. Київ : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. С. 6.

рамках ювенальної віктимології, яка у свою чергу становить досить актуальну, соціально важливу сферу науково-кримінологічного знання та дослідження. Дана система/галузь науково-кримінологічного знання зумовлюється власним, очевидним надзвичайно гострим соціальним та суто кримінологічним причинно-предметним контекстом – вчиненням кримінальних злочинів проти неповнолітніх та/або малолітніх осіб, причинами та наслідками вчинення проти них тих чи інших злочинних діянь. Питаннями, які в тому чи іншому аспекті осмислювалися в рамках ювенальної віктимології раніше та осмислюються в ній нині, є питання про глибокі, фундаментальні причини, чинники, наслідки ювенальної віктимності, віктимізації та заходи із її попередження¹.

Загалом для розкриття віктимних особливостей у змісті кримінологічної характеристики жертви злочину варто враховувати:

- біологічно-психологічні ознаки (біопсихологічні й індивідуальні властивості та мотивуючі чинники психічного життя й поведінки особи);
- соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан, соціальні зв'язки);
- морально-психологічну характеристику, що відображає сприймання особою соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує. Виявляється у ставленні до держави, суспільства, громадських обов'язків, колективу, інших людей, себе тощо. Саме психологічні й біологічні якості, що виявляються в особистісному компоненті індивідуальної віктимності, є головними причинами віктимності².

Загально визнаним є те, що неповнолітні становлять особливу віктимну групу перш за все через вікові особливості, та пов'язану із цим емоційну нестійкість.

Саме в підлітковому віці особа характеризується підвищеною конформністю, схильністю до сугестивних впливів, унаслідок чого є надзвичайно вразливою, не захищеною від негативного впливу навколишнього середовища.

До вікових особливостей розвитку особистості, що сприяють розвитку зазначених якостей, варто віднести: протиріччя підліткового віку, викликане перебуванням підлітка між дитинством та дорослістю (вже не дитина – водночас ще не дорослий), прагнення набути статусу самостійної людини, часто не обираючи засобів; емоційну нестійкість, часті коливання настрою, схильність до поспішного прийняття рішень; пошук шляхів самоствердження; інтенсивне рефлексування щодо себе, інших, суспільства, критичне ставлення, передусім, до оточуючих, що породжує певне відчуження від важливих малих соціальних груп (родини, однокласників, друзів тощо); змінення (руйнування) стосунків підлітка з близькими людьми; внесення змін (іноді кардинальних) до шкали цінностей тощо.

¹ Назимко Є., Пайда Ю., Андріяшевська М. Становлення ювенальної віктимології як окремого кримінологічного вчення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 189.

² Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. Кримінологія : підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2020. С. 122.

Наведені особливості підліткового віку перетворюють особистість неповнолітнього на занадто конфліктну, непередбачувану, таку, що за певних обставин (нерозуміння, відсутність підтримки, сприятливих умов проживання вдома, перебування в школі тощо) не набуває усвідомлення дорослості, а дедалі більше набуває відчуття вікової неповноцінності.

Потрапляючи в середовище, що виявляє розуміння й підтримку, а також позитивно сприймає ті якості неповнолітнього, що можуть викликати негативну реакцію суспільства, несформована особистість набуває підвищеної конформності та легко піддається сугестії. Результат такого впливу середовища залежить від його соціальної чи асоціальної спрямованості. Унаслідок неусвідомленої піддатливості неповнолітнього до впливу інших осіб він навіть не помічає, як змінюються його власні установки, а зрештою – поведінка¹.

Поряд із віковими ознаками особистість неповнолітнього відзначається доволі істотними специфічними рисами у морально-психологічному аспекті, зокрема для них характерне: викривлене уявлення про справжню сутність і значення найважливіших моральних понять і категорій (сміливість, боягузтво, вірність, зрада, дружба, героїзм, мужність, солідарність, скромність та ін.); хибність оцінки окремих осіб, явищ, подій, вміння оцінити людину в сукупності всіх її властивостей і якостей; віддання переваги зовнішнім проявам поведінки людини, без урахування її справжніх мотивів і цілей; нестійкість психіки, зумовлена процесом становлення особистості, фізичного та духовного розвитку організму; емоційна неврівноваженість, нестійкість, підвищена збудливість, різка зміна настроїв; загострене ставлення до навколишнього, до всього нового, незнайомого, за відсутності необхідних знань і досвіду; підвищена фізична активність, ініціативність, надмір витрачених сил та енергії; прагнення до самовираження та самоствердження «будь якою ціною»; неприйняття «чужих порад», педагогічних та інших форм виховного впливу; бажання показати і довести свою «зрілість»; прагнення до лідерства; навіюваність, зайва довірливість, схильність до наслідувальності, конформізму; схильність до соціально-психологічного «зараження», повна несформованість життєвих орієнтацій і установок, завищення самооцінки².

Крім того, на поведінку неповнолітнього, на те, якою вона буде: правослухняною чи протиправною, які поведінкові стереотипи сформуються (реагування на складні життєві ситуації, на конфлікти), впливають об'єктивні фактори: умови в яких виховувався неповнолітній, соціально-економічні умови життя, зовнішні постійні та тимчасові впливи оточуючих³.

¹ Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 182

² Топольскова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 081. Луганськ, 2023. С. 74.

³ Михайлишин У. Б. Емоційний стан як системоутворюючий чинник поведінки неповнолітнього

Віктимізація нероздільно пов'язана з умовами та якістю середовища проживання на місцевому рівні, а також з безпечністю територіального простору, в якому відбувається соціальна взаємодія між людьми з різних питань. Життєве середовище і територія перебування сприяють віктимізації, підвищують ступінь уразливості людей¹.

Людина не народжується окремою особистістю, але в процесі свого розвитку, проникнення в соціальне середовище, засвоєння навколишньої дійсності, певних норм думок, уявлень, моралі і звичок, поведінкових особливостей суспільства, до якого вона належить, вона починає розвиватися в даному соціумі й стає з ним одним цілим. Процес, під час якого індивід розвивається і набуває своєрідного соціального обличчя, називається соціалізацією².

Формування особистості починається у соціальній групі – сім'ї. Сім'я – це перша соціальна структура, в якій розвивається людина, і в якій значною мірою формується її особистість. Негативні соціально-економічні процеси, які супроводжують трансформацію нашого суспільства, суттєво підірвали сім'ю як соціальний інститут, який має забезпечувати фізичний, інтелектуальний та моральний розвиток дітей, оскільки батьки є гарантами безпеки у формуванні цінностей та навичок³.

Однак, як показує практика саме батьки часто втягують своїх дітей у заняття протиправною діяльністю. Так, наприклад, за матеріалами одного з кримінальних проваджень ОСОБА 1 обвинувачується в тому, що вона достовірно знаючи, що її донька ОСОБА 2, є малолітньою особою, яка не досягла 14-го річного віку та усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, посягаючи на основні принципи суспільної моральності та фізичного розвитку і виховання малолітнього, згубно впливаючи на розвиток малолітнього, деформуючи в його свідомості моральні цінності, аморальні погляди та навички, маючи прямий умисел на втягнення малолітньої у злочинну діяльність, підмовила та схилила її до таємного викрадення майна, чим втягнула її у злочинну діяльність, а саме: діючи умисно, з корисливих спонукань, з метою заволодіння чужим майном, під час вчинення крадіжки з магазину, розподілила між собою та донькою ролі, внаслідок чого наказала доньці спостерігати, щоб її не помітили продавці, а сама обравши товар з полиць магазину ховала його в кишені куртки та рюкзак⁴.

Питання втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми, якщо ці дії вчинені щодо

делінквента. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2014. № 1 (33). С. 252.

¹ Головкин Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 169.

² Доброскок А. Ю. Кримінологічна характеристика особи злочинця при бандитизмі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1 (79). С. 163.

³ Рогатинська Н. Злочинність неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3. (35). С. 79.

⁴ Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 13.08.2021 р. (справа № 357/3596/21, номер провадження № 1-кп/357/1045/21 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258046>).

малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, мають ґрунтовно вивчатися в рамках сімейної кримінології (кримінофамілістики), як окремої галузі кримінології, предметом вивчення якої є внутрішньо-сімейні причини відтворення злочинності та кримінально протиправних проявів, як виразу взаємозалежності між феноменом злочинності та інститутом сімейних відносин.

Висновки. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність становить собою не лише серйозну кримінологічну, а й суто соціальну проблему. Цей різновид кримінальної активності органічно вплетений в механізми самодетермінації злочинності, забезпечує її спадковість, руйнує засади моральності неповнолітніх, розриває конструктивні зв'язки поколінь. Відтак, запобігання цим злочинам в умовах трансформації цивілізаційних основ розвитку українського суспільства, набуває виняткової актуальності¹.

Серед жертв кримінальних правопорушень саме неповнолітні мають найменші можливості захисту своїх прав та, безсумнівно, володіють підвищеною віктимністю. В рівній мірі вони потребують як захисту від різних форм дискримінації та насильства, так і від використання їх у вчиненні кримінальних правопорушень.

Виявлення якнайширшого кола особистісних і поведінкових ознак, властивостей, характеристик неповнолітнього, які визначають його як потенційну жертву втягнення у протиправну діяльність є запорукою недопущення віктимізації з одного боку, та підвищення ефективності заходів віктимологічної профілактики, як елементу механізму соціального контролю над злочинністю з іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
4. Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. Кримінологічна віктимологія : посібник. Київ : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
5. Назимко Є., Пайда Ю., Андріяшевська М. Становлення ювенальної віктимології як окремого кримінологічного вчення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 188–193.

¹ Ситник О. М. Характеристика спеціальнокримінологічних заходів запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. *Форум права*. 2018. № 3. С. 96.

6. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. Кримінологія : підручник. Київ: Нац. акад. внутр. Справ. 2020. 612 с.
7. Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 179–188
8. Топольскова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2004. 184 с.
9. Михайлишин У. Б. Емоційний стан як системоутворюючий чинник поведінки неповнолітнього делінквента. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2014. № 1 (33). С. 247–254
10. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161–172
11. Доброскок А. Ю. Кримінологічна характеристика особи злочинця при бандитизмі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1 (79). С. 162–168
12. Рогатинська Н. Злочинність неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3. (35). С. 77–73
13. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 13.08.2021 р. (справа № 357/3596/21, номер провадження № 1-кп/357/1045/21_URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258046>).
14. Ситник О. М. Характеристика спеціально-кримінологічних заходів запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. *Форум права*. 2018. № 3. С. 96–104.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024

Taras V. STAKHOVSKY,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

VICTIM OF INVOLVEMENT IN ILLEGAL ACTIVITIES: MAIN CHARACTERISTICS

The article is devoted to the main characteristics of the person of a victim of a criminal offense provided by Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine "Involvement of minors in illegal activities".

It has been established that minors who have become victims of involvement in illegal activities are characterized by an unsatisfactory level of upbringing, lack of parental control, a low level of legal awareness, accentuations of character, mental deviations that do not exclude sanity, a negative impact of the immediate environment, the presence of previous illegal experience, secondary victimization, dependence on alcohol or narcotic drugs or psychotropic substances.

Several moral and psychological qualities of victims of involvement in illegal activities have been identified, which to the greatest extent determine the

nature of relationships with the person of a criminal offender.

Attention is focused on the fact that the problem of violence against minors, as well as their involvement in criminal practices, is especially aggravated in the context of armed conflict, and their residence in the frontline and occupied territories contributes to the intensification of criminal activity against them.

Key words: *victim, victimhood, minor, child, criminal offense, involvement in illegal activities, combating crime, morality, discrimination, armed conflict, martial law.*